

Решетняк О. О.,

старший викладач кафедри української мови та літератури
Донбаського державного педагогічного університету

БІБЛІЙНА СИМВОЛІКА ЯК ОДИН З НАЙВАЖЛИВІШИХ ЗАСОБІВ УСВІДОМЛЕННЯ РЕАЛІЙ ДІЙСНОСТІ

Анотація. У статті подано огляд праць, у яких окреслюють функції символу і символізму загалом в українському мовознавстві, проаналізовано позиції лінгвістів щодо визначення ролі біблійної символіки як засобу усвідомлення реалій дійсності.

Ключові слова: символ, символізм, символіка, Біблія, концепт, символічне значення.

Постановка проблеми. Біблійна символіка неодноразово була предметом досліджень, але побіжним (Г. Сковороди [1], О. Потебні [2], О. Лосева [3] та ін.). Однак окремої наукової розвідки, присвяченої аналізу її ролі як одного з найважливіших засобів усвідомлення реалій дійсності, в сучасному мовознавстві немає. Саме тому мета дослідження полягає в тому, щоб проаналізувати праці, у яких окреслено роль символіки, і біблійної зокрема. Поставлена мета передбачає виконання таких завдань: подати аналіз праць, що окреслюють поняття символіки; систематизувати наукові розвідки, присвячені ролі біблійної символіки в усвідомленні реалій дійсності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Першу концепцію символів культури в історії української філософії репрезентував Г. Сковорода, який вважав символічну інтерпретацію підґрунтям розуміння Святого Писання й пізнання Бога. Декодування біблійної символіки для нього одне з пріоритетних релігійних та естетичних завдань людини [1, с. 338]. О. Потебня зазначав, що наївна картина світу, її символіка – це певний етап розвитку мислення та мови. На його переконання, «...слово лише тому знаряддя думки та обов'язкова умова всього подальшого розвитку світу й себе, що початковим є символ, ідеал із властивостями художнього твору. Але слово з часом втрачає ці властивості...» [2, с. 142]. Науковець констатував, що походження й еволюція символу зумовлені лише закономірностями розвитку мови, а причиною виникнення символів є потреба відновлення забутого власного значення [4, с. 210].

Одним із найґрунтовніших та системних досліджень символізму вважають символію О. Лосева, який застосовує шеллінґівську аналітику поняття «виразності» у взаємовідносинах внутрішнього й зовнішнього, ідеї та образу, особистого й загального, розмежовуючи три види таких взаємовідносень: схема, алегорія, символ [3, с. 201]. Дослідник стверджує, що символ маніфестує узагальнений принцип подальшого розгортання в ньому змісту, тобто перший є особливим чинником соціокультурного кодування інформації і водночас – механізмом її трансляції [5, с. 113]. Аналізуючи особливості символу, науковець актуалізує, що в ньому є узагальнений зміст, який окреслює безмежну поняттєву перспективу [4, с. 36–40]. Е. Кассіер визначає символ як органічну єдність ідеї та образу, як вияв загального в одиничному, акцентуючи на єдності його змісту й чуттєвості, де енергія людського духу синтезує ідеальне значення з конкретним чуттєвим знаком. На цій «символіч-

ній» стадії, на відміну від «алегоричної», знак є самодостатньою сутністю й не потребує референції до чуттєвого образу [6, с. 471–472].

Чимало мовознавців зазначають, що основною властивістю символу є власне образність, саме тому його треба усвідомлювати завдяки образу. Будь-який символ – образ, але будь-який образ не завжди можна вважати символом, а лише за певних умов. Як констатує В. Маслова, символ-концепт є тотожним образу, тому їх звичайно потрактовують як символічні образи, маркерами символів є «високі смисли», а образи можуть бути асоційовані з об'єктами будь-якого рівня. Якщо перехід від образу до метафори зумовлений семантичними й художніми потребами, то перехід до символу (і від образу, і від знака) – позалінгвальними чинниками [7, с. 100]. Н. Арутюнова зазначає, що образ – це підґрунтя метафори й символу, він є певним прототипом, інформацією про який залучають до процесу метафоризації чи метонімізації, що й спричиняє його виникнення [8, с. 22]. На думку дослідниці, символ має вищий семіотичний статус, ніж образ, оскільки його частіше покваліфікують, залучаючи культурологічні терміни, вона стверджує, що «...образ психологічний, метафора семантична, символ функційний, він покликаний об'єднати зусилля суспільних і національних спільнот» [8, с. 338]. Символи потрібно відмежовувати від знаків, бо останні конвенціонізують, а символи канонізують, що не передбачає прямого зазначення денотата [8, с. 342].

Істотною властивістю символу є його збалансованість щодо конкретних та абстрактних складників символічного змісту. Саме ця ознака, як констатує В. Маслова, відмежовує символ від знака, у якому зв'язок між означеним й означуваним довільний і конвенційний. Умотивованість символу можна пояснити аналогією, що є підвалинами семантичної транспозиції, такої як метафора, метонімія й синекдоха [7, с. 100–101]. Символ виконує функцію збереження в сконденсованій формі текстів, розрахованих не на конкретного індивіда, а на всю спільноту. Дослідниця зазначає, що «символ ніби нарощується на прямому значенні відповідного слова, не замінюючи й не видозмінюючи його, із залученням до широкого культурного контексту» [7, с. 104].

Дослідження В. Виноградова посприяли аналізу словесних символів у функційно-стилістичному аспекті. Їхньою особливістю, на думку мовознавця, є саме здатність спричиняти психічні асоціації звичайних слів, тобто символ набуває потенційної сили асоціюватися з певними образами й емоціями. Його потрактовують як «естетично оформлену й художньо локалізовану одиницю мовлення...» [9, с. 373]. Виникнення символів, як зауважує О. Шелестюк, пояснюють перцептивною симіляцією, синестезією, асоціюванням за схожістю усвідомлення предметів та їхніх властивостей з абстрактними психічними сутностями. Символ є «багатосмисловим конвенційним мотивованим знаком, що репрезентує, окрім власного денотата,

якісно інший переважно абстрагований чи абстрактний референт, проте пряме й переносне значення об'єднані спільним маркером» [10, с. 50]. Дослідниця вбачає схожість символу до метафори й метонімії в транспозиції імені прямого значення; у перенесенні властивостей вихідного значення на похідне; у єдності механізмів («за подібністю» і «за суміжністю») і мотивованістю переносних значень різними видами метафоричних та метонімічних асоціацій [10, с. 51]. Одноставною, на переконання В. Москвіна, є позиція щодо основних характеристик символу й літературознавців, і лінгвістів; науковці без належної аргументації традиційно основними ознаками вважають «невичерпну багатозначність», «полісемантичність» і «смыслову невизначеність символу» [11, с. 152]. Поділяючи позицію В. Москвіна, О. Левченко вважає, що багатозначність символу – це ознака, яку доводять системні студії символіки, контекстуально ж символ однозначний, проте йому притаманне «багате» значення [12, с. 54]. Символ має надзвичайну здатність до внутрішнього природного зв'язку з тією реальією, яку він репрезентує. Г. Осадко зазначає, що «... діалектизм символу полягає в тому, що, по-перше, він тотожний тому, що в ньому символізується, а по-друге, – абсолютно відрізняється від нього» [13, с. 60]. Не існує зовнішньої схожості між власне символом і ним позначуваним, символу притаманне вираження протилежних аспектів певної ідеї, він багаторівневий і багатозначний. Передусім символ завжди емоційний, оскільки є «породженням» потужного колективного духовно-психологічного переживання [13, с. 61].

Емоційність вважають найвиразнішим компонентом експресивності, і звичайно вона є основним складником семантичної структури категорії експресивності як засобу впливу на реципієнта. Оцінність зумовлене позитивне чи негативне ставлення мовця до певної реальії. Інтенсивність та образність постулюють як своєрідні підсилювачі інших різновидів мовної інформації, наприклад, ці семантичні компоненти підвищують значущість оцінного потенціалу слова, є одним зі способів реалізації лексичного значення завдяки співвідношенню досліджуваного явища з конкретним матеріальним предметом за їхніми спільними ознаками [14, с. 6].

Лексична експресивність – найпродуктивніший засіб мовних і мовленнєвих явищ, оскільки саме на лексеми припадає основне навантаження вербального вираження почуттєвої інтенції мовця, зумовлене суб'єктивним баченням і оцінюванням фрагментів картини світу [15, с. 77–78]. Експресивність – комплексна категорія субкатегорій емоційності, оцінності, інтенсивності та образності, їй притаманна прагматична функція, реалізація якої відбувається завдяки трансляції словом певних почуттів, емоцій, переживань та оцінок індивіда. В. Чабаненко зазначає, що експресивність у сучасній мові забезпечують насамперед мовно-структурні засоби (семантика) та тропи (метафора, метонімія тощо) [16, с. 149].

У конкретній поняттєвій, метафорично-метонімічній системі людського мислення, на думку Я. Анусевича, домінантною є культурна та релігійна символіка [17, с. 82]. Символ – це одна з основних знакових категорій, функцією якої є збереження й трансляція в сконденсованій формі максимальної кількості особливої культурно значущої інформації про реальію довкілля. Досліджуючи особливості функціонування символів у системі культури, Ю. Лотман акцентує, що саме в них «... завжди є щось архаїчне, вони мають велику культурну ємність, не дозволяють культурі «розпастися» на окремі хронологічні пласти, тобто провідна функція символу – слугувати механіз-

мом пам'яті культури» [18, с. 192]. Е. Сепір виокремив конденсаційні та референційні символи (знаки). Конденсаційні знаки (з латинської “condensatio” – згущення) мотивовані їхнім призначенням конденсувати, тобто акумулювати ту інформацію, яку індивід отримує ззовні про себе та довкілля. Такими знаками вважають засоби, що в оптимально сконденсованій формі позначають емоції, явища, об'єкти. Референційні знаки є засобом безпосереднього маркування референта й синтезу його форми та змісту. Конденсаційні знаки Е. Сепір кваліфікує як символи, а референційні – як власне знаки [19, с. 205–206].

Конденсаційність символу вможливує здатність до інтеграції в певній формі, зокрема комплексу уявлень про окремі явища, зумовлені культурними чинниками, досвідом взаємовідношень індивіда й соціуму чи релігійними галузями буття. Визначення семантики символу ускладнене його конденсаційністю, архетипністю та багатозначністю. Для О. Шелестюк багатозначність символу є «іманентною», дослідниця трактує її як «... наявність у символі змістової перспективи, ланцюжків значень, більш абстрактних, залежних від віддаленості щодо первинного значення, а також неможливості усвідомлення його останнього, основного змісту» [10, с. 133].

Символьне значення – це синтез його сигніфікативного й денотативного компонентів. Сигніфікативний закріплено за словом як одиницею мови, а денотативний маркує слово на рівні мовлення. Сигніфікативний компонент символічного значення є концептом, тобто культурно значущим для певного соціуму поняттям у системі концептосфери. Денотативний відбиває як основні, так і додаткові характеристики цього концепту в мовленні переважно поза межами його структурних взаємозв'язків з іншими концептами. Констатуючи своєрідність символічного значення, дослідники визнають, що воно не зумовлене первинним значенням, його виникнення спричиняють позалінгвальні чинники, що й констатує О. Шелестюк, зазначаючи, що «еволюція мислення навколо відповідних понять призводить до інтеграції «символічних» сем, які містять основні міфологічні уявлення і формують своєрідні нашарування змістів – «символічну ауру», яка має давнє, архетипне походження; зумовлена стереотипними для певної культури асоціаціями...» [10, с. 140]. Давню символічну ауру й досі усвідомлюють мовці, а її наявність засвідчують міфологічна й етимологічна реконструкції. Проте усвідомлювати семантику символу можуть не всі мовці, а через недостатність знань вона може бути навіть трансформована. Знання лексичного тла символу має неабияке значення для усвідомлення семантики слів як його маркерів. Отже, окрім символічного значення, таким словам притаманне й символічне тло, тобто його інформаційний супровід. Вочевидь, символічні номени мають, окрім лексичних, денотативно-сигніфікативних і конотативних особливостей, ще й символічну компетенцію, найзначущішу, оскільки саме символам притаманна функція безпосереднього механізму пам'яті культури певного етносу. Вони – підґрунтя виникнення стійких асоціацій духовно-матеріальних реалій етносу. Символізувалися насамперед провідні концепти культурного континууму. На думку О. Левченко, «... концептосфера й символарій української культури неминуче перетинаються, по-перше, зі слов'янськими язичницькими уявленнями, по-друге, на формування ієрархії українських морально-етичних цінностей величезний вплив мало християнство, по-третє, фундаментальний шар символіки складають архетипні символи й символи, притаманні європейській культурі, що не заперечує особливостей реалізації тих же архетипів, вербалізації концептів» [12, с. 203].

Висновки. Символіка – це один з найважливіших засобів усвідомлення буттєвих реалій, а біблійна символіка передусім об'єктивує релігійні уявлення в образних структурах, які моделюють їхню семантику як сконденсованих символічних знаків, що є закодованим маркуванням надприродного, осмисленням і переживанням вірянами вищих соціокультурних цінностей. Власне образність і вєспрямування на загальнолюдський узус надають символам психологічної привабливості й виповнюваною значущості. Здатність символу транслювати внутрішню сутність явищ за спільними ознаками перетворює його на поліфункційний засіб художньо-образної структури будь-якого змісту. У Біблії такої структури притаманне особливе значення, бо вона маніфестує задум Бога щодо профанного світу в словесно-образних категоріях. Святе Письмо подає пророчі картини двох рівнів буття: власне видіння й вищого рівня як символу зв'язку між Землею і Небом. Домінантою апокаліптики є дуалістичність сформованої картини світу, що й маніфестують такі концепти: добро/зло, віра/невіра, праведність/гріх, життя/смерть тощо. Два способи буття є провідними складниками людського існування. Дослідження цих концептів, безсумнівно, є перспективним.

Література:

- Сковорода Г. Диалог. Имя ему – потоп зміин / Г. Сковорода // Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 336–372.
- Потебня А.А. Мысль и язык / А.А. Потебня. – К. : Синто, 1993. – 192 с.
- Лосев А.Ф. Проблема символа и реалистическое искусство / А.Ф. Лосев. – М. : Искусство, 1976. – 376 с.
- Потебня А.А. Символ и миф в народной культуре : собрание трудов / А. А. Потебня. – М. : Лабиринт, 2000. – 480 с.
- Лосев А.Ф. Знак. Символ. Миф. Труды по языкознанию / А.Ф. Лосев. – М. : Издательство МГУ, 1982. – 479 с.
- Кассирер Э. Избранное. Опыт о человеке / Э. Кассирер. – М. : Гардирика, 1998. – 784 с.
- Маслова В.А. Введение в лингвокультурологию / В.А. Маслова. – М. : Наследие, 1997. – 208 с.
- Арутюнова Н.Н. Язык и мир человека / Н.Н. Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
- Виноградов В.В. О поэзии Анны Ахматовой : стилистические наброски / В.В. Виноградов // Поэтика русской литературы. – М. : Наука, 1976. – 165 с.
- Шелестюк Е.В. Символ versus троп: сравнительный анализ семантики / Е.В. Шелестюк // Филологические науки. – 2001. – № 6. – С. 50–58.
- Москвин В.П. Русская метафора: очерк семиотической теории / В.П. Москвин. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ЛЕНАНД, 2006. – 184 с.
- Левченко О.П. Символи у фразеологічних системах української та російської мов: лінгвокультурологічний аспект : дис. ... доктора філол. наук : спец. 10.02.01 ; 10.02.02 / О.П. Левченко. – Львів, 2007. – 443 с.
- Осадко Г. До питання градуїваності і дефінітивного комплексу «символ – знак – метафора – алегорія – емблема» / Г. Осадко // Мандрівець. – 2005. – № 2(55). – С. 58–62.
- Мороз В.Я. Називний уявлення як функціональна і граматична категорія в сучасній українській літературній мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / В.Я. Мороз. – Дніпропетровськ, 1997. – 23 с.
- Григорьев В.П. Поэтика слова / В.П. Григорьев. – М. : Наука, 1979. – 265 с.
- Чабаненко В.А. Стилистика экспрессивных засобів української мови / В.А. Чабаненко. – Запоріжжя : Запорізький державний університет, 2002. – 351 с.
- Anusiewicz J. Lingwistyka kulturowa: Zarys problematyki / J. Anusiewicz. – Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1995. – 180 s.
- Лотман Ю.М. Символ в системе культуры. Труды по знаковым системам / Ю.М. Лотман // Учёные записки Тартуского государственного университета. – Тарту : ТГУ, 1987. – 145 с.
- Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Э. Сепир. – М. : Издательская группа «Прогресс», 1993. – 656 с.

Решетняк Е. А. Библийская символіка как одно из важнейших средств осознание реалій действительности

Аннотация. В статье представлен обзор работ, в которых определяют функции символа и символизма в целом в украинском языкознании, проанализированы позиции лингвистов относительно определения роли библийской символіки как средства осознания реалій действительности.

Ключевые слова: символ, символизм, символіка, Библия, концепт, символическое значение.

Reshetnyak O. Biblical symbolics as one of the most important means of awareness of the realia of reality

Summary. The author provides an overview of the works in which the functions of symbol and symbolism are outlined in Ukrainian linguistics in general, the linguists' positions about the definition of the role of biblical symbolics as the mean of awareness of the realia of reality are also analyzed.

Key words: symbol, symbolism, symbolics, Bible, concept, symbolic meaning.